

12389

ДРАГО ЂУШИЋ

МИЛАКОВИЋЕВЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ МАРГИНАЛИЈЕ У
„ГРЛИЦИ“ (1835—1839)

Посебан отисак из Зборника *Матице српске за филологију и лингвистику*,
XXXIII за 1990.

НОВИ САД
1990.

МИЛАКОВИЋЕВЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ МАРГИНАЛИЈЕ
У „ГРЛИЦИ“ (1835—1839)

ДРАГО ЂУПИЋ

Димитрије Милаковић, Његошев секретар у периоду од 1831. до краја Његошева живота, био је један од оних „извањаца“ који су током 19. вијека снажно доприносили културном развоју Црне Горе, што је особито значајно јер је у питању вријеме грчевитих напора црногорских владика односно владара да од Црне Горе направе државу чији ће се културни, привредни и уопште друштвени развој уклапати у европске токове тога времена.

Као Његошев секретар Милаковић је, између осталог, добио и задатак да оснује и један часопис, што је он и учинио. Основао је „Грлицу“ — календар црногорски, први књижевни алманах годишњак на овом простору. На жалост, „Грлица“ је излазила свега пет година — за године 1835, 1836, 1837, 1838. и 1839. Годиште 1837. уредио је архимандрит Петроније Лујановић, јер је у тој години Милаковић боравио у Русији.

Позабавили смо се једном приликом језиком Димитрија Милаковића у „Грлици“,¹ а овом приликом желимо да скренемо пажњу на лингвистичке напомене које је он давао испод различитих текстова објављиваних у „Грлици“. Тих напомена, у свим годиштима (не рачунајући 1837), има тридесетак, али оних које се односе на језик свега је неколико. Једна од њих је у „Грлици“ за 1839. годину без потписа аутора, али би се могло закључити да није Милаковићева, јер се надовезује на основни текст аутора превода са њемачког Г. Н. „Кратко географическо-статистическо описаније дубровачког окружја“ (вјероватно није напомена њемачког аутора, у оригиналу). Међутим, стил и језик ове напомене веома личе на Милаковићеве напомене на другим мјестима у часопису, па ћемо и ту напомену размотрити као Милаковићеву.

Милаковићеве напомене размотрићемо тематски, при чему истичемо да се оне односе на само неколике језичке особине, или области, али су драгоцене, нарочито зато што потврђују и Вукову грађу и ставове из тога доба о језику ту старој Црној Гори.

Прву групу напомена могли бисмо сврстати у фонетске, другу у лексичке (са морфолошким елементима) и трећу у ономастичке. При томе не можемо учинити строго класификацију, јер су особине

¹ Уп. Драго Ђупић, *Језик Димитрија Милаковића у „Грлици“* — првом црногорском књижевном алманаху (1835—1839), Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 8, Београд 1978, 267—281.

о којима Милаковић говори често измијешане, нарочито фонетске и лексичке.

1.1. У „Грлици“ за 1836. годину, на стр. 72, налазимо следећу напомену: „У Црној гори у многим ријечима писме А, нити се изговара чисто као А, нити као Е, него између оба двога, као њемачко ä, на пр. вäs, mäч, опäнци и т.д.“ Напомена је у вези с ријечју *väs* у тексту Кратке историје Црне Горе Петра Првог, која је написана на начин како смо то овдје пренијели (не знамо како је било у аутографу). Милаковић је у праву за ову појаву када говори о језику Петра Првог,² али није у праву када уопштава да је ово појава која се односи на све нахије старе Црне Горе. Јер, у Цетињу је рефлекс полугласа *ä* могао чути од Црмничана, Ријечана или, дијелом, од Његуша, али од већине говорника из Катунске нахије мимо Његуша у овим позицијама је могао чути само *a*, будући да је то рефлекс полугласника у катунским говорима. Милаковић је као црногорски говор овдје изједначавао говоре свих нахија и племена.

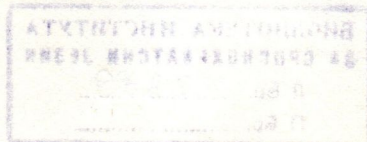
1.2. На стр. 60 „Грлице“ за 1835. годину Милаковић има напомену: „Овуд чеће се говори побјега' наша' и пр., него побјегао, нашао.“ Такође је ријеч о тексту историје Црне Горе Петра I Петровића. Милаковић је дјелимично у праву када каже да се у Црној Гори чеће употребљава облик са *-a* него са *-ao* у радном придјеву, јер само код писаца са овог подручја, а то су углавном владика Данило и Петар I, налазимо на секвенцу *-ao*, док је у народним говорима скоро без изузетка стара секвенца *-ao* (од *-al* и од *-äl*) асимиллована у *-a*.³

1.3. У „Грлици“ за 1835. годину (стр. 55) од двије Милаковићеве напомене једна гласи: „Овамо у народу код свије сушствителније и прилагателније имена у Род. млож. на крају чује се Х: дакле Србски језик има речи ће би се Х изговарало.“⁴ Објашњава ту двије синтагме у тексту („Кратка историја Црне Горе“): „Оне су свагда не раздвојно имале (ријеч је о Зеги и Црној Гори — Д. Ђ.) своје владателне Банове како пређе Србскијех Царах од Неманића дома...“ (подв. Д. Ђ.). Дакле, ријеч је о чувању гласа *x* у говорима Црне Горе и о његовој употреби у писаним документима са овог подручја. О овом гласу и његовој графемии у српскохрватском језику, особито у Црној Гори, много је писано, па нема разлога да се на томе задржавамо. Напомињемо, само, да је Вук овај глас узео као стандардну фонему српског језика управо након боравка у Дубровнику, Боки и Црној Гори почетком тридесетих година прошлога

² Код Петра I налазимо ликове: *река, обећа, поша, каза* и сл., али и: *писао, послао, дошао, могао* и сл. (уп. В. Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ, Титоград, Посебна издања књ. 8, Титоград 1976, 94). Код владике Данила је већи број примјера сачуване секвенце *-ao* него њеног сажетог облика *-a* (уп. А. Младеновић, *Језик владике Данила*, Матица српска, Нови Сад, 1973, 81).

³ О овоме види: Д. Ђупић, *Судбина вокалске групе а + о (< -al, -äl) у говорима Црне Горе*, Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ, Титоград, књ. 6, Титоград, 1985, 207—216, и литературу тамо наведену.

⁴ То је вријеме (1834—1835) када Вук још није био издао Пословице (на Цетињу, 1836), у којима је ријешо проблем фонеме *x*.

вијека и досљедно његову графему употребљавао у Пословицама штампаним на Цетињу 1836. године.

1.4. На стр. 64 часописа за 1835. годину прва напомена Милаковићева гласи: „Овамо се говори црквени што у другијем мјестима црквени.“ Код Вука у I издању Рјечника немамо ову форму, али је налазимо у другом издању, с назнаком да је из Црне Горе, уз биљежење синонима *црквени*. Примјер је: „И црквене кубе у висину“. Ријеч *црквени* и данас је у широкој употреби на свим просторима старе Црне Горе. У Рјечнику ЈАЗУ (I, 827) Даничић напомиње да се овај лик јавља у нашим писаним документима од 13. вијека и даје мноштво примјера из лексикографске и друге литературе, истина више са западних и југозападних наших крајева.⁵

1.5. Напомена на стр. 94 првог годишта „Грлице“ гласи: „У Црној гори народ обичније говори брацки, љуцки, Брцки, него братски, људски, брдски, а тако се исто више чује госпоцки, него господски или господски.“ Напомена је учињена уз ријеч *брацки* из стиха народне пјесме „Иван-бег Црнојевић и његови синови“, коју Милаковић објављује у „Грлице“. Напоменимо да Милаковићева констатација о овој појави у народним говорима важи и за данашње стање.

1.6. У вези са стихом „Од ка Куче посјекоше Турци...“, на стр. 96 „Грлице“ за 1836. годину Милаковић напомиње: „Ка, што и како, н.п. од ка је овђе — од како је овђе и пр.“ Ка је познати лик добијен од *као* или *како*, у другом случају је ријеч о временском прилогу *када*, који се у конструкцији *од када* употребљава у форми *отка*.⁶

1.7. Напомена на стр. 53 и 54 посљедњег годишта „Грлице“ (за 1839. г.), коју смо на почетку поменули, интересантна је као информација о једној фонетско-морфолошкој појави, али нијесмо сигурни да ли ју је дао аутор текста о опису Дубровника, преводилац или уредник Милаковић. У сваком случају наводимо је: „У Дубровнику и свуд по Херцеговини у многима сушществитељима именима (особито у онима трећег склоненија), која пред окончанијем њ или њ имају ст или шт народ не изговара т; напр. прс (м. прст), пос (м. пост), плаш (м. плашт), радос (м. радост), слас (м. сласт), болес (м. болест) и т.д. Ово се овако говори само у јед. именитељном и њему једнаком падежу, а у свим осталим падежима изговара се т; нпр. на прсту, под плаштом, у радости и т.д. — Дела Бела у Илирској Граматници предпостављеној к његовом речнику примијетио је код III склоненија сушществитељни имена ово: ’у ријечма окончавајући се на ост или аст, ради благогласија, избацује се т, и изговара се крепоса не крепост, тако и лакомос, сладос, охалас и проч““. Напомињемо да се ова констатација сасвим овако

⁵ Уп. Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ, I, 827.

⁶ Видјети о овоме у црмничком говору (уп. Б. Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX, Београд, 1940, 435, 573), у средњокатунским и љешанским (уп. М. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ, XV, Београд, 1965, 125), с напоменом да се ликови *ка* (од *као* или *како*) и *отка* (од *откад*, од *када*) јављају у оним говорима Црне Горе гдје вокалска група *-ао* даје *-а*.

могла дати и за говоре Црне Горе, те да не би било необично да ју је, као напомену, написао управо Милаковић.

2.1. На стр. 52 „Грлице“ за 1835. годину Милаковић објашњава овдашњу ријеч *лупеж* и каже: „Лупеж овђе а у Сријему лопов.“ Очито је да Милаковић претпоставља да је ријеч локална, заборавивши вјероватно да се та ријеч налази и у I издању Вуковог Рјечника, са назнаком, у заградама, „у Сријему, и у Бачкој“, у значењу „лопов, ајдук“. (У другом издању Вук мијења квалификацију распрострањености, па каже: „особито по југоз. кр.“).⁷

2.2. На страни 55 истог годишта часописа прва Милаковићева напомена објашњава везник *оли*, и каже: „Оли — или“, без икаквог коментара. У првом издању Вуковог Рјечника овог везника нема, док је у другом детаљније објашњен. Вук прво каже да се (овај везник) налази у југозападним крајевима и значи: под 1. — *или, али, јали* (а у угластим заградама даје лик *ол'*, упућујући на ту ријеч у истом рјечнику). Наводи примјере: Да ја имам ђердан од дуката, / *Оли* ћенар од сухога злата. — О ђевојко душо моја, / Чим миришцу њедра твоја? / *Оли* дуњом, *ол'* наранчом? / *Ол'* горскијем феслигеном? / *Оли* паром од јунака? Друго значење код Вука је *да ли* (Вук пише састављено — *дали*), зар и наводи примјер: *Оли* ме познат' не можеш. Треће значење је *хоћеш ли*, са назнаком да се употребљава у Црној Гори, уз примјер: *Оли* ми се, Саво потурчити? Та значења овог везника могу се и данас наћи у говорима Црне Горе.⁸

2.3. На стр. 59 „Грлице“ за 1835. годину Милаковић даје двије напомене. Друга је књижевноисторијског карактера, а у првој стоји сљедеће: „Нако — осим, разма, окром/кром“. Дакле, синонимима објашњава везник *нако*, који данас сви лингвисти који се баве народним говорима у Црној Гори објашњавају синонимом *осим* (јер су остала три Милаковићева значења у црногорским говорима данас практично ван употребе). У првом издању Вуковог Рјечника ову ријеч налазимо, а у другом је Вук објашњава у заградама ликовима „нако“ и „но ако“, са назнаком „у Ц. г.“ и синонимима „осим“, „већ ако“. Даје примјер: „Не са жива, *нако* са мртвога“. Упућује да се упореди треће значење ријечи *већ*, гдје *већ* објашњава као „већ ако“. Дакле, у овом случају, Милаковић је могао претпоставити, или знати, да лексему *нако* српски читалац није могао познавати, јер није распрострањена ван Црне Горе, па је објашњава.

2.4. На стр. 60 истог годишта часописа друга Милаковићева напомена је такође лексичка: „Куђеља — преслица“. Вук у првом издању Рјечника има ову ријеч, али је означава као херцеговачку, што значи и тршићку. Овдје он *куђељу*, међутим, објашњава као конопљу, те није чудо да Милаковић даје маркирано значење („преслица“) у Црној Гори.

2.5. У годишту 1835, на стр. 61, уз именицу *властела* (из основног текста у часопису) Милаковић даје напомену: „Од имен. јединств. *властелин*, а значи што и Руски дворанин.“ Са-

⁷ Уп. Вуков Рјечник, II изд., гдје уз промјену локације допуњава и значење: „крадљивац, лопов, рсузин“, и у угластим заградама „рсуз“.

⁸ Милетић за примички говор (нав. дјело, 447) даје само значење 'или'.

свим разумљива лексичка руска синонимија, која је српском читаоцу довољно позната, за дубровачки појам *властелин*.

2.6. Напомена на стр. 64 истог годишта гласи: „Контета Талијанска ријеч како год и спахилук турска.“

2.7. У истом годишту „Грлице“ на стр. 88 од двије напомене једна се односи на језик: „Овуда се чује рећи и пјесма, ал’ више попијевка, као што се и обичније говори појати, него пјевати.“ Ово је интересантно са становишта историје језика, јер Милаковић ове двије ријечи узима као синониме, што оне данас нијесу. У другој Милаковићевој реченици констатује се да је *појати* обичније од *пјевати*. Данас је у нахијама Црне Горе уобичајено обоје, према старији чешће употребљавају лексему *појати*.

3.1. Трећа напомена на страни 64 „Грлице“ за 1835. годину припада топономастици, а гласи: „Нашки Јакин а Талијански Анкона.“ Дакле, ријеч је о именовању италијанског града у „Кратком погледу на географическо-статистическо описаније Црне Горе“ Петра Првог Петровића у овом броју часописа.

3.2. На стр. 91 другог годишта часописа (за 1836) Милаковић има напомену: „Црну гору Турци називају Карадаглија“, што је обичан калк, тј. преведеница на турски језик.

На основу изложеног можемо закључити сљедеће:

1. Димитрије Милаковић био је заинтересован за народне говоре ондашње Црне Горе, посматрао их је и изучавао са вуковског становишта и настојао је, као уредник часописа, да читаоцима објасни све оно што им је по његовом схватању могло бити нејасно са језичког становишта.

2. У том смислу његова тумачења откривају образованог и информисаног лингвисту, што је он, без сумње, и био.

Београд